

KISS FERENC

Ki tévedt el?

Tűnődve e vita dokumentumain, legkevésbé azt értem, hogyan lehet olyan tehetőséges kritikusnak, mint Bata Imre, nálánál fiatalabb partnereivel szemben így alulmaradni? Felelet — szerintem — csak egy van: konstrukció és munka aránytalansága. Az előbbi merészségétől alaposágban messzire elmarad az utóbbi. — Ha kedvem volna a játékhoz (ötletszerű „konceptciókkal”, mélylélektani rejtélyekkel), én is feldobhatnám ama verziót, hogy Bata szándékosan ügyetlenedett el. Szándékosan tette lehetővé, hogy Utassyék tehetsége végre méltó világitáshoz jusson. Vagy az ösztönei vesztegették meg intelligenciáját; esetleg a szeretetigény csapott át ingerült támadásba? Ahogy Csoóriról szólva ő a megkésettiséget (Kortárs, 1974. 1.), a Kilenckekkel szemben a hagyományörzés szándékát (Alföld, 1974. 10.) a sebtiben felfedezett gyarlóságok kulcsává avatta, én is operálhatnék ilyen „levezetésekkel”, de — mint jeleztem — nincs kedvem ehhez.

Maradok tehát a tények mellett. Ebben is van öröm. Kivált, ha olyan fiatal kritikusok, mint Kis Pintér Imre, Görömbei András, Alföldy Jenő elemző írásai már elvégezték a tüzetes cáfolat fárasztó munkáját, s ezzel azt is lehetővé tették, hogy Bata tévedésein túl, utcájából kilépve továbbgondoljuk, amit Alföldy elkezdett. Tekintély- és áltekinély-tisztelő szakmánkban megütközést kelthet, hogy csak fiatal kritikusokra hivatkozom, de meggyőződéseim, hogy a legközelebről és a legalaposabban ők ismerik a szóban forgó költőket. Nem csak a megjelent köteteket, de a frissebb publikációkat is, így a mezőny holnapi erőviszonyairól is megbízhatóbb a tudásuk. S a jobbak mentesek mind a bandaszellem, mind a bizonykodó függetlenség torzító buzgalmaiktól.

Kis Pintér Imre jegyzetei (Alföld, 1974. 4.) még a vita előtti állapot gyanútlan-ságában születtek, s a tehetség és az érték vonzásának engedve választják ki a népes mezőnyből a legjobbakat. Névsora már csak ezért is figyelmet érdemel. Eszerint a „periódus legsúlyosabb költői” Utassy József, Kovács István, Kiss Benedek, Veress Miklós, Kiss Anna, Petri György. — Tandorit, Marsallt, Beney Zsuzsát — teljes joggal — egy korábbi periódus képviselőinek tekinti. Névsorát, minősítéseit a szövegközelség élményét igazoló módszerrel s remek jellemzésekkel hitelesíti. Így aztán, mikor azt írja Utassyról: „az utóbbi évek legszebb magyar versei közül ő írta *A mindenség Dévavará-t* és az *Akár a szarvasok-at*”, s „majdnem biztos, hogy nemzedékéből a nagy költészetre neki van a legtöbb esélye” — szavának súlya van.

Kis Pintér tud a hovatarozás tényeiről is, a rokonság közös tartalmairól, de őt az eredeti vonások érdeklik, ezért a rokonítás kérdéseiben is megbízhatóbbnak lehet tekintenünk. Alkat és stílus általa megnevezett szuverén jellegzetességeiben ugyanis könnyű felismernünk a magatartás közös magvát; a közösségért való felelősséget. De Kis Pintért a maga esztétikai kultúrája megóvja attól, hogy ebből vezesse le a jelenséget, így Utassy, Kiss Benedek, Kovács István, Kiss Anna más-más tulajdonságaikkal illeszkednek a színeképebe, pontosabban szólva: *alkotják* a színeképet tehet-

ség és természet mélyebb törvényei szerint. Ennek ismeretében csak mosolyogni lehet a műveleteken, melyekkel Bata egyszer a hagyományörzés programjából, más-szor abból, amit a beérkezés előtti évtizedről elképzelt, kitalál — mint valami ősból —, mindent összeszova mindent levezet.

Hogy jogos a mosoly, Görömbei felszólalása (Alföld, 1974. 10.) után nyomban ki is derült. Beigazolódván, hogy szó sincs itt megkötöttségről, mivel „nem hagyományörzők ők (a Kilenckről van szó — K. F.), hanem az irodalom életét a folytonosság és szakítás dialektikájában megvalósítók” — Bata nagy füstű konstrukciójából nem maradt más, csak egy sor heccízű sértés: programtalanok, iránytalanok, tudatlanok, epigonok, szélhámosok. Tanulságos látvány, hogy mikor a hagyományba rögződöttség bunkóját el kell ejtenie, miként talál rá a költőinket felnevelő iskolákban a nélkülözhetetlen ősoakra. „Az egyetem és az Eötvös-kollégium műhelynek egészen kiváló lehetett, de élettapasztalatok dolgában igencsak elmaradt az élet mögött.” Ballagási szónoklatok jutnak eszembe, mikor „kibocsátottak” bennünket az „életbe”, melyről már akkor tudta minden gondolkodó ember, hogy ugyanaz, mint az iskola, csak nagyban. Élet és műhely között pedig még kevésbé lehet ilyen mervé a határ. Az Eötvös-kollégiumban sem. Ilyen spekulációval Nagy Lászlóék diákéveit is életszegénynek kellene minősíteni, Belláékról nem is beszélve. Nagyon-nagyon nehéz helyzetbe kerülne ez a diagnosztika, ha a költő élményrétegeinek termékenységről (gondoljunk a gyermekkor felvevő mohóságára!) s a személyiség kialakulásáról való tudásunkkal kellene szembesíteni.

Van aztán Bata Imrének két különösen titokzatossá bonyolított követelménye: a történeti és a szociológiai műveltség. Költőink — szerinte — mindkettőnek híjával vannak. Az Alföldben (1970. 10.) még azzal bizonygatta ezt, hogy Kovács István és társai nem mozgásában, folyamatában, hanem a végén, saját árvaságuk élményében ragadják meg a történelmet. A többes szám arra vall, hogy ekkor még Utassyt sem vette ki diagnózisa hatálya alól. Mikor aztán Görömbei kimutatta, hogy sokkal többről van itt szó, mint az árvaság alkalmi megverseléséről, akkor, vagyis a Kritikában (1975. 5.) nyomban módosította a képet. Utassy eredetiségét elismerte, de hogy mégis neki legyen igaza, Kovács Istvánra rásütötte: jóllehet, az a háború szempon-tunkból igazságtalan volt, édesapját a költő mégis hősi halottnak deklarálja. Költőről riasztóbb félremagyarázást nem olvastam mostanában. Szerencsére annyira alap-talan, hogy Alföldy Jenő fél kézzel hatálytalaníthatta. Azt természetesen Bata is tudta, hogy a történelmi és szociológiai műveltség hiányát esztétikaibb érvekkel is bizonyítani illene. Célba vetté hát a nagy elődöket idéző verseket. Sokrétű jelen-tésüket figyelmen kívül hagyva kijelenti, hogy „jubileumi témák”. S mert értetlen-sége itt sérti a legbecsesebb értékeket, s tévedése itt mutat túl legvilágosabban a Kilencek körén, ezekről a „jubileumi” versekről nekem is volna még néhány szavam.

Kovács István *Petőfi* c. költeménye pl. csakugyan a Petőfi-ünnepségek alkalmá-ból íródott. Ünnepelni azonban sokféleképpen lehet. Kovács így ünnepel:

*kezek kék erdeje
szívére ne csavarjon indigót
napfoltos ködökre foszfort ne szórjon
csontfűrészek közé
ne süllyesszen hangjegyes koporsót
jeltelen sírjában
nem fog a halott énekelni
berobbant hangfalakon nem kelhet át
ne várjátok
a lándzsával egyensúlyozót
a sátorponyvát csavarjuk össze
dobjuk vánkosul az álmatlan júliusnak*

*közös sírfeliratunk bár
a Halotti Beszéd első mondata*

Öbenne az utolsót keressük

Kell-e külön is mondanunk, hogy a sokszorosítható áhítattól, a megrendelhető tűzi-játékoktól és zenéktől, a közvetítésre képtelen közegetől, a cirkusznak kifeszített sátrak közönségétől akarja megóvni elődjét s vele az áldozat értelmét a költő? S nem csupán Petőfi emléke miatt, hanem a mi életünk termő elevelensége, kapcsolataink hitelle érdekében is. A *Halotti Beszéd*ig mélyített horizontot sajnos nem elég beszédes, de az egyéniség érverése az egész verset áthatja. A kérleléssé szelídült felszólítás a költő természetének „evangéliumi” ártatlanságával színezi át a tiltakozást.

Ezért neveztem hát a Bata emlegette történetiséget rejtélyesnek. Ha a Kilencek csak „hisztorizálnak”, Oraveczék pedig — mint Bata jósolja — csak ezután fognak találkozni a történelemmel, honnan is tudhatnánk, hogy szerzőnk mit kíván? Szerintem mindez egyszerűbb lett volna, ha Bata találkozott volna vagy huzamosabban időzött volna a szóban forgó versekkel. Akkor ugyanis észre vette volna, hogy ezek a versek ugyanabból a szociológiai aggodalomból fakadtak, amely Nagy Lászlót a *Medvezsoltár*-beli kifakadásra készítette, s ilyen kérlelésre Petőfiről szólva: „Csak zaklass, / te irgalmatlan édes, te fényes / csikorgasd széljével a szívünk havát.” S hogy a teremtő munka, a termő élet elhízásától, megfásulásától való félelem itt a nagy közös ihlet, Csoóri is egy „jubileumi” versben beszél ki:

*Eljött az emlékezés ideje és mi emlékezünk
Zúzvara-koszorút rakunk illendően a sírra: a
behavazott ország személyes ajándékát. Mert el kell
hitetni a világgal s magunkkal is, hogy értünk a
kegyelethez.*

(Zúzvara-koszorút a sírra)

Példát könnyűszerrel és sokat idézhetnék még az Illyés felé terjedő mezőnyből éppúgy, mint a Ladányi vidékéről, mert kapcsolatok nem alkalmi hatás eredménye, hanem korszerűséglet műve. Lényegében egyidejű, párhuzamos jelenségek.

S fiataljaink önállósága nemcsak a jubileumi témákban tapasztalható. Azt írni róluk, hogy „nagy tehetségei a nemzedéknek” (ami a felületesség ellenkező irányú túlbillenése az igazságon), s az egyetlen Kiss Benedek két kötetéből „tucatnyi gyönyörű darabot” lehetne kiválasztani [s gondolom: fejenként legalább ennyit a többiek terméséből is], s közben azt állítani, hogy jelenlétük „semmit sem változtatott a szóteszen, a magyar líra szín- és motívum-összetételén” — olyan következetlenség, mely nagyon megkönnyíthetné a dolgunk, ha csak Bata szóban forgó cikkét akarnók cáfolni. Vannak nehezebb problémáink is.

Görömbei András és Alföldy Jenő már rámutattak a másfajta helyzetből eredő törvényszerű fejlemények nővumaira. E kérdésnél azonban még időznünk kell, mert különbözős és találkozás furcsa ritmusának lehetünk itt tanúi. Arra Alföldy is utal, hogy azok a közösségi ihletek, melyek Nagy Lászlókat a nemzet és az emberiség ügyeinek elkötelezték, Ágh és Bella költészetében már csak igen csitult erővel jutottak szóhoz. Bonyolítja a dolgot, ha Ratkó, Buda és Kalász László munkásságával is számolunk, akik saját határaik között mindig képviselni igyekeztek a küzdelem elvét. De nézzük csak meg, milyen pozícióban, milyen szerepekben, milyen tartással s milyen arányokban? Ratkó írja *Egy kenyéren* c. kötete nyitó versében:

*Allig szerszámban hadakoznak
csillagtalan, vékony szegények.
Értük halálíg elszegődöm
énekes, minden es cselédnek.*

Nagy László vagy Juhász Ferenc el sem képzelhető ilyen törékenynek és alázatosnak. Aki sárkánnyal vív, legalább Szent Györgynek kell lennie. Ratkó előző köteté-

nek viszont a címe is ez: *Fegyvertelenül*. (1968.) Egy szál hite „félelem szakadéka fölött” egyensúlyozott. — Ágh István verseiben pedig a veszendőség, a szétesés kö-zelségének fájdalma s valami masszív veszteségtudat vált uralkodóvá az elmúlt évek során. „Valami elveszett költők szülője, isten”; „Búcsúzokdom anyám. / Valami-
kor a katonát hajtották ki ilyen peremre”; „Itthon és mégse itthon”; „kikezdett engemet a szél”. S ha azt kérdi: „Eljutok-e még a víz jóízéhez?”, nemcsak arra kér-dez, hogy lesz-e holnap tiszta víz, hanem hogy az íny képes lesz-e az ízelelésre? Más-hol azt panaszozza: „sejtjeim lila szögletében / bacilusok az örömök”, s kétség-gel terhes a kijelentés, ha azt mondja: „én is kellek valamiért”. — Kalász Lászlónál még sűrűbben, a hangoltságot is átítatva tolu elő az esendőségről beszélő panasz. De a jóval keményebb Buda is köznapi gondok közt, a rokkánás határán vívja a maga kisemberi létküzdelmét. S mikor a négy égtáj arányaiban méri a sors és tör-ténelem értelmét, ehhez a magaslathoz is a szülőház valóságos udvarán, pohár bor mellett, rügyező fák, könnyező venyigék szomszédságából jut el. S hogy bajai közt talpon, ébren maradjon, közönséges kakasokhoz folyamodik segítségért.

Ha most Nagy László és Juhász Ferenc versvilágának kozmikus arányaira, fen-ségére, a szegénylegénydac barbár és fejedelmi gesztusaira, a bajvívás mitológiai virtusaira, a bartóki gyémántkeménységre, az épség kikezdhethetlenségének öntuda-tára gondolunk, már nyilvánvaló, mekkora változás ment itt végbe.

Természetes, hogy a közösség képviselője, s a nagy költőelődök, akik ebben szövetségesek lehetnek, ritkán juthattak szóhoz ott, ahol a szétesés volt a gond. Nagy Lászlók egy nagy vállalkozás sodrában értek költökké, Ághék éppen akkor érkeztek, mikor e vállalkozást megsúfolta az idő. Rájuk már csak a nagy szerep törmelékei hullottak. Nagy Lászlók azonban már egész emberségükkel benne vol-tak a zajló történelemben, a vereség dacot értelt bennük, illetékességükért mérhe-tetlen terheket vettek magukra, s hozzáadzódtak, felnőttek szerepükhöz. Ághék a periférián maradtak, de a tisztesség és hűség újjáteremtett törvényeit, ha adtak ma-gukra, nekik is vállalniuk kellett. Arányérzükre vall és jó ösztöneikre, hogy ebben a periódusban saját épségük őrzésére s az egyéni hang megtalálására szorítottak. Tudták, hogy ott kívül a magyarázat, de hogy belülről is rágnak a molyok, elődeik-nél védtelenebbül kellett túrniuk, tehát figyelniük is erre kellett. Az önvád, a konkr-ét okokra vissza nem vezethető szomorúság s a panaszos, elégikus jelleg innen eredt. S ezért válhattak pszichológiaiilag gazdagabbakká. Különösen Ágh és Bella. S lettek a politikában félszerek, a nemzet dolgaiban tartózkodók. Ne felejtjük el: a deheroizálás, a „kicsi ország” vita évei voltak ezek. Köteteik vélt és valódi gyen-geségeit mikroszkóppal kémlelte a kritika. Emlékszem, milyen merészségnek érezte Ágh, mikor először leírta a maga nevében: „A te katonád voltam Uram, / és az te seregedben jártam.”

Közben ők is felnőttek. Jöttek a nemzeti önismeret újabb vitái, mélyebb érvei. Megjelent a *Hajszálgyökerek*. S jöttek a Kilencek, akik már nem érezték az Ághékat bénító gátlásokat, s a szocializmus emberi és nemzeti eszményeit ismét életvezető elvként merték számon kérni a valóságon.

Örülnék, ha tévednék, de az a benyomásom, hogy Batát ez irritálja a legjobban. Rossz a helyzetérzékük, a valóságérzékük, az arányérzékük — írja unos-untalan. S azoké jó — a Petrié, Oraveczé, Bálint Istváné (!) — akik önmaguk meghatározá-sára szorítóknak, s Veress Miklóst is frázisszerűnek találja ott, ahol „vállára veszi” a világ terhét. Ezt persze csak az Alföldben írja, a Kritikában az előbbieknél csak a nevét említi, s Veress Miklóst lépteti elő kivételes tehetségé. Pedig Petri versei újabb líránk egy fontos képességét demonstrálják, s ily szeszélyes kezelésük épp olyan öncsonkítás, mint mértékké avatásuk. Ebből, valamint érveinek sebes cserél-getéséből, szintén arra következtetek, hogy vonzalma az „önmeghatározók” iránt korántsem olyan erős, hogy a Kilencek elleni ingerültségében átgondolt mérték érvényesítését kellene látnunk. Tanácsosztogató fölénye és kínos ellentmondásai mögött nagy bizonytalanságot gyanítok.

S megértem őt. Ez a zavar kortünet. Néhány évvel ezelőtt, mikor irodalmunk átrendeződése lezajlott, s a közéleti líra olyan képviselői is válságba kerültek, mint

Váci, Simon, sőt Benjámín is, mások pedig erősen devalválódtak — erről Alföldy is beszél —, úgy látszott, a folyamat visszafordíthatatlan, s nem áll meg az említettek-nél. A fogyasztói szemlélet társadalmi elterpeszkedése, a cselekvő költészet feltételeinek megromlása s az ezzel párhuzamos fejlemények új orientációra készítették a kritikát is. A pálfordulásokról nem beszélek, de létrejött egy sajátos, vagyis marxiz-mussal társított sztoicizmus is, mely az adott és a lehető, a józanság és a forradalmiság összehangolásában egyre langyosabb öblökbe hátrált. Nagy életművekhez, melyekből a történelem kiábrándító eseményei száműzték a valóságalkítás hitét, tüntető lojalitással társult ez a nyugalomra szomjas kritika. S illetékességét új helyzetében, avatottságát a nem mindennapi kérdésekben olyan buzgalommal demonstrálta, hogy pl. Nemes Nagy Ágnes verseinek artistikumából a hősiességet (igen, a hősiességet!), Weöres proteuszi kalandjaiból a zsákmány *haza*-hozásának örömét, a költészetünk lehetőségait megsokszorozó szándékot, s szinte mindazt a szellemi erőfeszítést, morális szigort és politikai tisztaságot, melynek révén e nagy művek olyanok lettek, amilyenek — gyakran el is sikkasztotta.

S nemcsak az „apolitikus” művek jártak így. Még Lukács György is „kellemes” gondolkodóvá szelídült, Jancsó filmjei közül az *Égi bárány* fontos fórumon nagyobb megbecsülésben részesült, mint a *Szegény legények*. A „bartóki modell” értelmének továbbgondolásában egyre bátortalanabb lett a kritika. A sorskérdések időzjelbe kerültek, a velük küszködő drámákat — a *Bánk bántól* a *Tisztáig* — sterilizálta a lélektelen és torzító előadás. Kudarcba fúlt a *Hári János* film-, a *Rózsa Sándor* tv-adaptációja. Nem sorolom.

Annyi az előbbiekből is nyilvánvaló: nem kellett becstelennek lenni ahhoz, hogy a kritikus anakronisztikusnak érezze a „közéletiség” igényét, gőzös illúzióknak ama hitet, hogy a Balassitól Nagy Lászlóig irodalmunkat reprezentáló közösségi költészet erejét és folyamatosságát őrizni lehet. S ha a költészet nem adta meg magát ennek a szkepszisnek, a kritika nagy rutinnal siklott át a tiltakozó művek jelentésének társadalmi, politikai aktualitásán — még ha ez a jelentés teljesen egybehangzott is a szocializmus érdekeivel. Legyen elég itt a *Menyegző* vagy a *József Attila sírja* interpretálásaira utalnom. Ekkor lett divat az időtlen jelentés és a létértelmezés steril kinagyítása. S furcsa módon, ezzel a módszerrel boldogulni is jobban lehetett. Kevesebb bajjal járt. Sokkal kevesebbel, mint a *Hajszálgyökerek* iránti averzió póre vagy ügyeskedő kibeszélése. Nem emlékfosztlányokból rakom össze ezt a képet, a példák itt vannak előttem.

De legyünk következetesek! Én ugyan sosem hittem, hogy ebbe a steril tudományosságba be kell kapcsolódnom, de látván a sok kudarcot, devalválódszt és vergődést, bennem is felmerült a gondolat: nem volna-e jobb valahogy úgy csinálni — aki csak képes rá —, ahogyan Weöres csinálta? Olyan fesztelenül és mégis csontig hatolón, gyermeki szabadsággal füttyülve a konstellációkra, elmerülni az Énben, de ott is a világ törvényeire lelni? Sűrűn jár eszemben mostanában is ez a réveteg Illyés-vers:

*Szabadabb lettem volna, bátrabb,
büszkébb, bizony már eleve,
ha nekünk is: Magyarországnak
lett volna tengere;
ha kamaszként, vággyal tele,
elülhetek, bár képzeletben
a nagy sziklás part-meredeken
s alattam zengve-zúgva-élve
— mint zöld erdő kék messzesége —
a Végtelen!*

Hajlok tehát magam is arra, hogy ne erőltessük, ami korlátozza a költőt. Félek azonban, hogy Batától ezzel is csak távolodom. Az arányérzék, helyzetérzék, valóságismeret és műveltség, amelyről ő beszél, nem nyit távlatot, mert éppen azzal nem számol, ami minden költői felszabadulás alapja: tehetség és korszükséglet találko-

zásával. Magaddal törődj! Tanácsolja a költőknek, s nem látja, hogy azon a szigeten, melyen Weöres költészete kiteljesedett, másoké milyen könnyen elsorvadhat. Lehet, hogy tévedek, hiszen láttuk, némelykor az Eötvös-kollégiumot sem érzi eléggé életszagúnak. Az „önmeghatározás” üdvözítő voltát és a „társadalmiságot” azonban jobbára úgy hirdeti, úgy kéri számon, hogy a kettő viszonyáról konkrétan nem beszél. Ha beszélne, Utassyék utcájába kényszerülne. Talán sejtje is ezt, s ezért írja: „Pedig az idő eresztékeiben ők ragyognak.”

Hogy mire alapozza ezt a sejtését, arról hallgat. Kár. Hogy én világosabban beszélhessek, emlékeztetnem kell arra, amit a Kilencek és a közvetlen elődeik közötti különbségről mondtam: Aghéknál nyíltabban és konzekvensebben merik számon kérni az eszmét a gyakorlaton, s a hagyományhoz való viszonyuk, magyarság-élményük is állandóbb versforrás. Kétségtelen tehát, hogy ebben Nagy Lászlóékhoz kapcsolódnak. Abban is, hogy a „Hazánk Kelet-Európa” eszméjét készséggé és munkává érelve tudják érvényesíteni. (Bata erről sem vesz tudomást, de hogy Oravecz megtanult angolul, azt a pályakép fontos mozzanatának tartja.) Nyugtalanáguk szikrázóbb, robbanékonyabb is mint a Heteké. Líraiságukban azonban nem kölcsönzéseként, hanem az idegek tudásaként nagy vereségek és katalizmák emléke él. Kihat ez magyarságélményükre és helyzetadatukra is.

Ha értekeznenék róla, talán Bata is észrevenné, mennyire más ez a helyzetadat s a vele közös gyökerű hangoltság, mint az Illyésé vagy a Nagy Lászlóé. Nem értekeznek, de elég Illyés Koszorúját s a témában vele rokon *Temetheted-e* c. Kovács-verset összehasonlítani, hogy a versek rostjaiban rejlő különbséget észlelni lehessen. Illyés tanúskodásának minden ízében egy internacionalista törvénytudat érvényt követelő szigora dolgozik. Kovács István már tudja, az ösztöneivel is tudja, hogy e törvényeket meg lehet csúfolni. Nem is protestál tehát, inkább kérlel, beláttatni szeretné, hogy nem lehet a sorsügyektől elfordulva beletemetkezni az élet dédelgető ölébe. Pedig hát alkata szerint hajlana rá, hisz érzékeli a bodzavirág édeni varázsát, s még a rémeket is a gyöngédség és szelidség akcentusával idézi. Ami Illyésnél vér-lázító, nála a beszéd édes ízeivel áthatott, arányos szimmetriákban, higgadt irammal emelkedő folyamatban felrémlő, átszellemített pusztulásvízió. Nem tüntet az azonosulással, a grammatika nem is elsőszemélyes, velünk történik, velünk eshet meg, amiről a vers tudósít. Nem követeli tőlünk a helytállást: arra eszméltet, hogy ő nem tehet mást, s ezt sem állítja, csak kérdi: „temetheted-e vérző arcod / a bodzák tenyerébe”. S úgy kérdi ezt, hogy még e kérdésre kényszerítő baljós képek mögül is kihallik (a ritmus és az alliterációk jóvoltából) a szépséggel jegyes lélek reményt sugalló zenéje. — És így hiteles a vers, mert nemcsak egy békére termett egyéniség jegyeit tükrözi, hanem a hadiárva érzékenységét is, s egy nemzetét is, amely nem áltatja magát, nem kíván civakodni senkivel (hiszen idegeiben hordja korábbi civakodásainak konzekvenciáit), de érezvén az önmagához való hűség kikerülhetetlenségét, a világot idézi meg, hogy e hűséghez való jogát ne lehessen kétségbe vonni. Igen: a zord, a dacos, a militáns magyarság sok változata után, s hatalmas példák árnyékában Kovács Istvánék verseiben egy új magyarságélmény tudott hiteles formát ölteni. S aki tudja, hogy a költészet nem magasugrás, ezt a hitelességet, a szerényebb arányok ellenére is, nagyon meg kell hogy becsülje.

A velük egyívású kritikusok látják is világosan ezt az eredetiséget. Kis Pintér Imre például nagyon találóan beszél róla, mikor Utassyról szólva azt mondja: „... küldetéstudata félreérthetetlenül közemberi érzés. Nyoma sincs benne az individuális stilizációnak, a váteszi hitnek (...) hite *igazaiban* erős, de illúziók nélkül.” (Az „igazai”-t én emeltem ki. — K. F.) Görömbei ugyanebben jelöli meg újságuk lényegét.

Szintézise volna ez Nagy Lászlóék és Budáék vívmányainak? Erről szó sincs, csak arról, hogy a történelem folyamában érkezve hozták, ami hozható, s ki-ki a maga szintjén teljesíti a kor parancsait. Nem lehet ez könnyű ennyi nagy költő nyomában s közvetlen közelében. Sikerük vagyis hitelességük titka, hogy éppen nem az irodalom, hanem az élet szükségleteire figyelnek. Az Illyéshez és Nagy Lászlóhoz fűződő kapcsolatok persze könnyen szembeötlenek, de aki túllát a dedikációk által jelzett körön, észreveszi, hogy milyen tágas érvényű és hatalmas életparancsnak

engedelmeskednek ők. Másképpen szólva: eredetiségük irodalmunk egésze felől is igazolható.

„A folklór ma divat” — írja Bata, tehát tud róla. Hogy mennyivel több divatnál, azon nem töpreng. Pedig érdemes volna, mert kiderülne, hogy azzal a rekonstruáló mulatsággal is összefügg, mellyel Weöres teremti újjá a régi magyar irodalmat, s összefügg Csanádi Imre archaizáló rajzaival is. Nagy László utolsó kötetének leghatalmasabb darabjai, *A föltámadás szomorúsága*, a *Szindbád*, a *Vértanú arabs kanca*, a *Medvezsoltár*, a *Szépasszonyok mondókája Gábrielre*, a *Versben bujdosó* mind-mind a költőelődök, a régi magyarság és a folklór ígézetében fogant. S hivatkozhatok Kormos Istvánra, Szécsi Margitra, de költészetük egészét kellene áttekintennem, hogy benne a folklór feltörésének új hullámát, s ennek esztétikai nyereségeit bemutathassam. Másokról a Tiszatáj egyik régebbi számában írtam. (1974. 9.) Arra azonban még itt is emlékeztetnem kell, hogy Páskándi Géza legjobb színművei Dávid Ferencről és Apáczai Csere Jánosról „szólnak”; Kocsis István pedig Bolyai János és Árva Bethlen Kata megidézésével alkotott jelentésgazdag modern drámát. A vajdasági magyar irodalom utóbbi éveinek legnagyobb szabású vállalkozásait a hagyománytudatosítás szándéka hívta életre. A legjobb erdélyi költő, Szilágyi Domokos kötetében Bartók és a klasszikus ősök testvéri közelsége lépten-nyomon észlelhető. Sütő András a romániai magyarság ügyeinek felvállalásával emelkedett az egyetemes magyar irodalom élvonalába, s a tavalyi év egyik legszebb, legnagyobb hatású könyve, az *Utazás félálomban* hasonló vállalásnak köszönheti kivételes erejét.

Ebben a folyamatban természetesen a Hetek történeti és szociológiai érzékenysége is kinyílt, félszűrségük feloldódott. Ágh István megírta *A madár visszajár* lírai szociográfiáit, Buda Ferenc most készült el a finnugor népköltészetből való műfordításainak megkapóan szép gyűjteményével (*Varázssének*), Ratkó pedig a „Déva vár” építésében magukat feláldozó „temetetlen halottjai”-ért veri fel a temetőket. Azokért, akikről Nagy László emlékezetes verse kérdezte: „Ki becéz falban megeredt / hajákat, verőereket?” S ebben találtak a Kilencekkel. Így fest tágasabb perspektívában folytonosság és szakítás, különbözőzés és találkozás dialektikája.

Ezért mondom, hogy nem „az idő eresztékeiben” ragyognak ők, hanem egy irodalomtörténeti arányú áramlat összefüggéseiben, mely kezdettől több volt divatnál. Kihatott még a *Macskajáték* lírájára is: ettől, vagyis a hitelét visszanyert hűségtől lett emberivé és megrendítővé a macskakomédia.

S itt értünk mondandónk lényegéhez. A Kilenceket nem korlátozta, hanem felzabadiította a közösségi szerep. Ez a lételemük, mint Weöresnek a sziget. S mind azoknak ez a lételemük, akiket az előbb elsoroltam. Úgy látszik, „tenger” híján számunkra csak így nyílik távlat, csak „lelkek és göröngyök közt” botladozva érhető el a „Végtelen”, így érlelődhet a mindenség átértzésére képes tartalmas emberség: a tengernyi gond felvállalásából. Ahogy Nagy László írja: „fohászból, gondból, rád-szabott sorsból”.

Jó volna, ha könnyebben lehetne verse fogni a teljességet. Sajnos, nem lehet. Sokakat meg is nyomorít a gond, földhöz lapít a teher. De akikről beszéltem, azoknak mégiscsak sikerült. Képzletüket, játékos kedvüket nem emésztette meg a cselekvés láza, a lírai hőst, melyet alkottak, nem szegényítette el a vállalás. Ellenkezőleg: Csoórit például elszánt határpörökre, a teljes jelenlét Ady óta folyton zsugorodó terepének szélesítésére, a kultúra szétszabdalt tájait összekötő műfajok alkotására képesítette. Bata ebben is csak kapkodást látott (Kortárs, 1974. 1.), noha a stílusban zavart ő sem észlel, elismeri, hogy Csoóri „remekül ír”, kristálytisztán, mintha a nyelvnek nem is volna ellenállása. S ezzel önkéntelenül azt is, hogy a Csoóri stílusa élő stílus, s azért csillog olyan kristályosan, mert elemében van, aki csillogtatja. Fényét nem az égitestektől, hanem tehetség és szándék találkozásától nyeri. Héra Zoltán rég meg is írta, hogy Csoórinak természete a nyugtalanság. Ezért lehet derűs, vívás közben is fortélyos és találékony.

Mutatis mutandis érvényes ez Utassyra, Kiss Benedekre, Kovács Istvánra, Péntek Imrére is — s persze Kiss Annára, aki édestestvérük, akár Ágh, Buda vagy Döbrentei. (Szétzilálni őket csak papíron lehet.) Feltűnést is ezzel keltettek: empiria

és lényeg, valóság és varázslat szoros kapcsolatának eseményszerű, egy-egy pillanatba koncentrált s mégis természetes felszíkáztatásával.

A folklór is a mélység és a merészség eszköze az ő kezükben. Ezért vonzódnak a szürrealis forrásokhoz is. Bata ebbe is beleköt: „Valaki nagy ésszel kitalálta a népi szürrealizmust, lázas gyorsasággal elterjedt, s ím a produkció.” Sok zagyaság. — Alföldy finom érveléssel bizonyította be, hogy Bata ezúttal sem olvasott elég figyelmesen, s hogy túl nagy jelentőséget tulajdonít a kender és a szösz körüli szakértelemnek. Hozzátehetném: nem csak a képek értelmezésében, de a kenderről és szöszről való tudományában is felületes. Ezt írja: „A kendert ezzel szemben nem dobják a vízbe, de ágyat vetnek neki, s mikor eleget ázott, akkor kivetik, megszáritják, tilolják, törlik, gerebenezik...” Mondjam, hogy a tilolást megelőzi a törés s persze a dörzsölés is, s hogy a kendert cserepcsőbe kell rakni az eláztatás előtt, s hogy Bata nem „autentikus”, mert ezt elfelejtette? Nevetséges lenne. Kiss Benedek sajnos nemcsak a paraszti élet anyagát gubancolja össze némely verseiben, mikor túlfeszíti, túlbonyolítja a képet. Nincs ennek semmi köze az autentikussághoz. Ha valaki mégis égetően fontosnak véli kinyomozni, hogy hitelesek-e Kiss Benedek paraszttémái (élete első 17 évében rakódtak le!), vallassa azt a „tucatnyi gyönyörű darabot”, melyeknek létét Bata deklaráta. A szakma elemi törvénye volna ez. Éppúgy, mint a Csoóri kapkodásáról közölt minősítést a stílussal, a hanggal szembesíteni.

Jóval fontosabb azonban a „népi szürrealizmus” ügye. A „nagy ész”, aki „kitalálta”, tudjuk, Csoóri volt, s felismerésével a népiség és realizmus kalodájává merevedett elméleteken ütött rést, s a legmerészebb kezdeményezésekhez a „legegyszerűbb” példatárban talált felszabadító igazolást. Szinkronban Nagy Lászlóval, aki akkoriban állította szembe az elhasznált, szimpla formulákkal, az „édes és könnyű dallamokkal” az „összetettebb, dinamikusabb szöveg és dallamritmust, az abszurditásig teljes képet”, a cifrákodással a népköltészet ékességét, s fedezte fel realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett „égre-törő szertelenségét”. Nagyon fontos felismerés volt ez, s akik „kitalálták”, jól tudták, hogy nem a népköltészet egy *stilusirányzatát* fedezték fel, amilyen a műköltészetben a szürrealizmus volt, hanem rejtett képességeit. Nemcsak a szürrealistát, hanem a szimbolistát, a groteszket s a panteistát is. Csoóri *Szántottam gyöpöt*... c. úttörő esszéjének legfontosabb passzusaiiban nem is szürrealizmusról, hanem *szürrealisztikus* jelenségekről beszél. Hasonlóan teszi ezt vonatkozó monográfiájában Bori Imre is. (*A szürrealizmus ideje*. Újvidék. 1970.) Az persze igaz, hogy a szürrealizmus szabadulni akart a konvencionális észjárástól, de a nép is került történelme során igen gyakran észjárását megbolydító helyzetekbe. Manifesztumokat persze nem szerkesztett erről. Bata tehát egyetlen képzőbe — „izmus” — kapaszkodik, amikor ismételtén téveszmének minősíti a gyökeret eresztett igazságot. „A népi szürrealizmust pedig felejtse el.” Adja ki az utasítást. Az a gyanúm, hogy költőink inkább Illyésre fognak hallgatni, aki nem sokkal ezután nagy tanulmányban (*Népszabadság*, 1975. jún. 15.; jún. 22.; jún. 29.; júl. 6.; júl. 13.) Csoóri kezdeményezését külön is nyugtázva erősítette meg e felismerés hitelét.

Mіндеzen el kellene gondolkodni, hiszen nyilvánvaló, hogy Bata nem egy csoporttal, hanem kritikusok, költők egész sorával s szűkebb értelemben az irodalom folyamatával került szembe. Irányzatokról, tendenciákról, melyekről átmeneti defenzívájuk idején azt hihette, hogy sorvadnak, s a szétszórátás folytán azt, hogy az igyek is szétmállottak, kiderült, hogy nagyon is életrevalók. Ezt nem ismervén feldejében, meglepetésként érte őt a Kilencek érkezése. Mértékét akkorra már áthangolta, s így nem csoda, ha jelentőségükből semmit sem érzékelt. Ezért vagdalkozik: azt hiszi, eltévedt igricekkel van dolga.

Pedig vitakozni kellene. A Kilencek valóban nem Kilencek ma már, mezőnyük zéthúzódott, közelükbe máshonnan indult tehetségek érkeztek, nyomukba kompromittáló slepp szegődött. Értekezni bizony *erről* is kellene: a talmiságokról, az új-népiség Alföldy emlegette „*zöldár*”-járól, s arról, hogy milyen vonulatok vannak kibontakozóban, ki kivel áll rokonságban. De ha kezdjük, más alapon kell kezde-nünk, mint Bata kezdte, s nem a legfiatalabbaknál.